

KORKUT ATA TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research

|| Sayı/ Issue 3 (Aralık/ December 2020), s. 169-185.
|| Geliş Tarihi-Received: 17.10.2020
|| Kabul Tarihi-Accepted: 30.11.2020
|| Araştırma Makalesi-Research Article
|| ISSN: 2687-5675

Ferîdüddin-i Attâr'ın Gazellerinde Teşbih ve Teşbih Sanatı

Art of Simile in Ghazaliyat of Fariduddin Attar

Esengül UZUNOĞLU SAYIN*

Öz

Şiire estetik ve anlama derinlik katan edebi sanatlar, şiirin vazgeçilmez unsurlarından sayılmaktadır. Edebi sanatlardan faydalanılmadan yazılan şiirler ise incelik, letafet ve sanatsallıktan uzak, anlam bakımından sığ olan şiirlerdir. Vezin ve kafiye ile yazılan, bir sanat eseri özelliği taşıyan şiirlerde şüphesiz söz sanatları kullanılmaktadır. Bir anlam ve manayı değişik şekillerde ifade etmenin usul ve kaidelerini esas alan beyan ilmi ise teşbih, mecaz, istiare ve kinaye sanatlarından oluşmaktadır. Bu sanatların arasında yer alan ve çalışmaya konu olan teşbih; sözlükte benzer anlamına gelmekte, terimde ise aralarında benzerlik ilgisi kurulabilen iki ya da daha fazla şeyi benzerlik ilgisi bakımından birbirine benzetmektir. Başka bir ifadeyle muhatabı etkilemek amacıyla, benzerlik ilgisi kurularak zayıf olanı güçlü olana benzetmektir.

1142-1145/1221 yılları arasında yaşamış Fars edebiyatının önemli şairlerinden olan Ferîdüddin-i Attâr da beyan ilminin sanatlarından olan teşbihî gazellerinde bolca kullanmış, sevgilinin yüzü, saçı, yanağı, gibi sevgiliye ait güzellik unsurlarını, aşka ve aşıkığa dair birçok özelliği teşbih sanatını kullanarak ön plana çıkarmayı uygun görmüştür.

Bu çalışmada Ferîdüddin-i Attâr'ın şiirlerinde kullandığı sanatsal değeri anlamak için 6540 beyit, 503 gazelden oluşan divanında teşbih sanatı incelenmeye çalışılmıştır. İlgili sanatın kullanımının Attâr'ın şiirlerinde daha iyi anlaşılması için seçilen bazı beyitlerin şerhi yapılmıştır. Başlıkların yanındaki dipnotta şairin *Divân*'ında yer alan gazellerdeki ilgili benzer örneklerin sayfa ve beyit numarası verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ferîdüddin-i Attâr, teşbih, gazel, edebi sanatlar.

Abstract

Literary arts which add a depth of aesthetics and comprehension to poetry, are considered as indispensable elements of poetry. Poems that are written without making use of literary arts are poems that are free from delicacy, grace and artistry and that are meaningfully shallow. Word arts are used in poems written with meter and rhyme. The science of declaration, which is based on the methods and principles of expressing a meaning and meaning in different ways, consists of arts of simile, metaphore, trope and figurative expression. Simile which is among these arts and which is the subject of work, means similar in dictionary, in the term, it is to compare two or more things that can be similar to each other in terms of similarity. In other words, in order to influence the interlocutor, the similarity is established and the weak is compared to the strong.

* Arş. Gör. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, Tokat/Türkiye, e-posta: esengul.sayin@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-5338-8067.

Ferîdüddin-i Attâr, one of the important poets of Persian literature who lived between 1142-1145 / 1221, also used abundantly in the ghazals of the arts of the science of simile, he found it appropriate to bring the beauty elements of the lover, such as his face, hair, cheek, to the fore with many features about love and love.

In this study we tried to examine the art of exhibition in his diwan's, consisting of 6540 couplets and 503 ghazels, in order to understand the artistic value that Ferîdüddin-i Attâr used in his poems. In order to better understand the use of the related art in Attâr's poems, some of the couplets chosen have been commented. In the footnote next to the titles, the page and couplet numbers of the related examples in the ghazels in the poet's *Diwan* are given.

Key Words: Fariduddin Attar, simile, ghazal, literary arts.

Giriş

Beyan ilminin sanatlarından olan teşbîh; sözlükte benzer anlamına gelen شبه (şebeh) kelimesinden türemiş ve “benzetmek” anlamına gelmektedir. Terimde ise teşbîh; aralarında benzerlik ilgisi kurulabilen iki ya da daha fazla şeyi benzerlik ilgisi bakımından birbirine benzetmektir. Başka bir ifadeyle muhatabı etkilemek amacıyla, benzerlik ilgisi kurularak zayıf olanı güçlü olana benzetmektir (Hûmâyî 1391 hş.: 259; Durmuş 2011: 553; Değirmençay 2014: 138; Erdem 2014: 11).

Teşbîhte benzeyene مشبه (müşebbeh), benzetilene مشبه به (müşebbehün bih), benzeyen ve benzetilen arasındaki ortak sığata benzeme yönü وجه شبه (vech-i şebeh) ve benzetme anlamı veren kelimeye benzetme edatı ادات تشبيه (edat-ı teşbîh) denilmektedir (Hûmâyî 1391 hş.: 259; Durmuş 2011: 553; Değirmençay 2014: 138). Benzeyen ve benzetilen “teşbîhin tarafları” olarak adlandırılmış ve bu iki unsur teşbîhte mutlaka kullanılmıştır (Durmuş 2011: 554).

Teşbîhte taraflar, benzeme yönü, benzetme edatı ve amaç dikkate alınarak bölümler oluşturulmuş, bu sayede de birçok teşbîh türü ortaya çıkmıştır. Benzeyen ve benzetilen her iki tarafın tekil ya da bileşik olması, somut ya da soyut olması, vehmî ya da hayâlî olması, şartlı olması gibi unsurlar teşbîhin çeşitlerini belirlemiştir (Durmuş 2011: 557).

Fars edebiyatının ünlü şairlerinden Attâr lakaplı Ebû Hamîd Ferîdüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbrâhîm-i Nîşâburî'de (Şahinoğlu 1995: 95; Kopuz Çetinkaya 2015: 27) gazellerinde teşbîh sanatına bolca yer vermiş, özellikle sevgiliye ait güzellik unsurlarını, aşkı, âşıklığı, maşuğu ve onlara ait özellikleri ifade etmek için teşbîh sanatından faydalanmıştır.

Ferîdüddin-i Attâr'ın doğum tarihi tam olarak bilinmemekle birlikte 537-540/1142-1145 tarihleri arasında Nîşâbur'da doğduğu tahmin edilmektedir. Anne ve babasını küçük yaşta kaybettiğinden başka ailesi ve çevresi hakkında bilgi yoktur. Çocukluk ve gençlik yılları hakkında çok fazla bilgi mevcut değildir ancak gençlik yıllarında attarlıkla meşgul olduğu, ilim öğrendiği, tasavvufa ilgi duyduğu ve bazı şeyhlere hizmet ettiği eserlerinden edinilen bilgilerdendir. Tıp ve eczacılık ile ilgilendiği için “Attâr” lakabını almış ve bu lakapla da meşhur olmuştur (Semerkandî 1338 hş.: 140; Safâ 1386 hş.: 858; Attâr 1392 hş.: 21; Şahinoğlu 1995: 95).

Eczacılık mesleğini icra eden Attâr, *İlâhinâme* ve *Müsîbetnâme* adlı eserlerini eczanede kaleme almıştır. Eserlerinden anlaşıldığı üzere tefsir, kelâm, hadis gibi dini ilimleri öğrenmiş, felsefe, astronomi, tıp gibi aklî ve tecrübî ilimlere de vakıf olmuştur. Klasik nazım şekillerinin çoğunu kullanmış ancak daha çok mesnevi ve gazel türünde başarılı olmuştur. Eserlerini Horasan üslubu ile kaleme alan Attâr'ın sözü süssüz, dili akıcı, sade ve etkileyicidir. Şiirlerinde anlaşılması güç kelime kullanmaktan uzak durmuş, aksine kelimenin bilinen ilk anlamını kullanmış, aşk ve ayrılığı tasvir etmiştir. Eserlerinin

çoğunu tasavvufun etkisi altında yazmış, insanları Hakk yoluna davet etmiştir. *İlâhînâme*, *Esrâr-nâme*, *Müsîbet-nâme*, *Hüsrev-nâme*, *Muhtâr-nâme*, *Mantiku 't-tayr*, *Dîvân*, *Tezkiretü 'l-eoliyâ* adlı manzum ve mensur eserleri vardır (Semerkandî 1338 hş.: 141; Safâ 1386 hş.: 860; Attâr 1392 hş.: 25; Şahinoğlu 1995: 95).

Mevcut kaynaklardan ve şiirlerinden anlaşıldığına göre tasavvuf ile tanıştıktan sonra Irak, Şam, Mısır, Mekke, Medine, Hindistan ve Türkistan'a seyahat etmiş, daha sonra Nîşâbur'a dönerek her şeyden elini eteğini çekerek inzivaya çekilmiş, kendini maneviyata adanmıştır. Uzun yıllar süren inziva hayatından sonra Moğollar tarafından Nîşâbur'da öldürülmüştür (Şahinoğlu 1995: 95; Kopuz Çetinkaya 2015: 28).

Çalışmada şairin gazel, kaside, terakibibentten oluşan yaklaşık on bin beyit civarında şiir yer alan; Mehdî-yi Medâyinî ve Mihran-i Efşârî tarafından *Dîvân-i Attâr-i Nîşâbûrî* adıyla hazırlanan eser esas alınarak yaklaşık 6540 beyit, 503 gazel incelenmiştir.

1. Ferîdüddin-i Attâr'ın Gazellerinde Teşbîh Sanatı ve Çeşitleri

1.1. Teşbîh (تشبیه)¹

Teşbîh, bir şeyi başka bir şeye benzetme sanatıdır. Teşbîhte benzeyen müşebbeh, benzetilen müşebbehün bih, benzeyen ve benzetilen arasındaki ortak sığata benzetme yönü vech-i şebih ve benzeme anlamı gösteren kelimeye benzetme edatı edat-ı teşbîh denir. Benzeyen ve benzetilene "teşbîhin tarafları" adı verilir ve bu iki unsur her teşbîhte mutlaka yerini alır (Humâyî 1391 hş.: 259; Durmuş 2011: 553; Değirmençay 2014: 138; Gür 2014: 156-157; Erdem 2014: 11). Örnekler:

تا که روی همچو ماهش دیدم
ماه بختم در محاق افتاده است

Onun ay gibi yüzünü gördüğümde beri bahtımın ayı görünmez oldu.

(Nîşâbûrî 1392 hş.: 155/8)

Şair beyitte yüzü; güzelliği, ışık kaynağı olması, karanlığı ışığıyla aydınlatması ve parlaklığı yönleriyle aya benzetmiş, روی (rûy) benzeyen, ماه (mâh) benzetilen, همچو (hemço) benzetme edatı olarak kullanılmıştır. Şair ikinci mısırda bahtımın ayı ifadesiyle izâfe-i teşbîhî sanatını kullanarak bahtı aya benzetmiş, bahtının ay gibi parlak olduğunu söylemiştir.

Şair, sevgilinin yüzünü görmedikçe bahtının ayının karanlık ay gibi olacağını ifade etmiş yani; bahtının Kamerî ayın son üç gecesindeki ayın görünmeyen hali gibi karanlık olacağını (Amîd 1389 hş.: 1015) söylemiştir.

دل از دلبران بتی بگزید
کو به رخ همچو ماه و پروین است

Gönlüm güzellerden ay ve pervîn gibi yüzü olan bir sevgili seçti.

(Nîşâbûrî 1392 hş.: 20/3)

Beyitte şair, yüzü parlaklığı, güzelliği, karanlığı aydınlatması gibi yönleriyle aya; parlaklığı, karanlığı delip geçmesi gibi yönleriyle de pervîn yıldızına benzetmiştir. رخ (roh) benzeyen, ماه و پروین (mâh ve pervîn) benzetilen, همچو (hemço) benzetme edatıdır.

Şair, sevgilisinin yüzünün ay ve pervîn gibi parlak ve güzel olduğunu, bu sebepten ötürü de gönlünün güzellerin arasında onu sevgili olarak seçtiğini söylemiştir.

1.2. Teşbîhin Çeşitleri (اقسام تشبیه)

1.2.1. Teşbîh-i Hissî ve Gayr-i Hissî (تشبیه حسی و غیر حسی)

¹ Başka örnek beyitler için bkz: Attâr 1392 hş.: 23/7; 96/3; 122/14.

Teşbîhin her iki tarafının somut ve soyut olması bakımından dört çeşittir:

1.2.1.1. Teşbîh-i Hissî/Somut Teşbîh (تشبیه حسی)²

Teşbîhin her iki tarafının yani benzeyen ve benzetilenin somut (varlığı duyularla algılanabilen) olmasıdır (Humâyî 1391 hş.: 262; Değirmençay 2014: 139).

غلط گفتم این زانکه خورشید دایم
رخى همچو زر، مى رود مستمندت

Güneşin daimî olduğunu yanlış söyledim, altın gibi bir yüz senden şikâyetçi olarak gidiyor. (Nîşâbüri 1392 hş.: 12/9)

Şair beyitte somut bir kavram olan yüzü sarılık bakımından somut bir kavram olan altına benzetmiştir. Beyitte رخ (roh) benzeyendir ve somut bir varlıktır, زر (zer) benzetilen ve somut bir varlık, همچو (hemço) ise benzetme edatıdır.

Şair beyitte güneş ve aşığın sararmış yüzünü karşılaştırmıştır. Işığı; parlaklığı, ısısı, ısıtması ve sarı renkli olması yönleriyle şiirlere konu olan güneş (Pala 2012: 176) beyitte dünyayı aydınlatması, parlaklığı ve sürekli olması yönüyle gerçek anlamı kastedilerek kullanılmıştır. Sevgiliden, aşktan, rakipten dolayı sürekli sıkıntı çeken âşık, hüznü, güçsüz ve zavallıdır. Tek isteği sevgilisine kavuşmaktır ve bu uğurda gece gündüz yalvarır (Çağlayan vd. 2017: 30). Sürekli gam ve keder içinde olan âşığın yüzü altın gibi sarıdır. Beyitte şair âşığın yüzünün güneşten bile daha sarı olduğunu ifade etmiş, hatta güneş olmadığı zaman güneşin yerini aratmayacak kadar parlak ve ışığıyla dünyayı aydınlattığını söylemiştir.

روی چون ماهت بهشتی دیگر است
لیک زلف تو درخت گندم است

Ay gibi yüzün başka bir cennettir; lâkin zülfüm buğday ağacıdır.

(Nîşâbüri 1392 hş.: 42/5)

Şair birinci mısradaki yüzü parlaklığı, güzelliği ve karanlığı aydınlatması yönüyle aya benzetmiştir. İkinci mısradaki ise zülûf, buğday ağacının sümbüllerinde ve başaklarındaki ince uçlar münasebetiyle (Aslanoğlu 2018: 468) buğday ağacına benzetilmiştir. Birinci mısradaki روی (rûy) benzeyen, ماه (mâh) benzetilen, چون (çon) benzetme edatıdır. İkinci mısradaki زلف (zolf) benzeyen, درخت گندم (diraht-i gendom) benzetilendir.

Beyitte şair, sevgilinin ay gibi yüzünün bilinen sekiz cennetten daha güzel ve başka bir cennet olduğunu söylemiştir. Aşığı kendine esir edip yoldan çıkararak aklını başından alan, yağmacı, zalim, belalı ve fitneci zülûf, üzerinde en çok durulan sevgilinin güzellik unsurlarındandır. Kıvrım kıvrım, siyah, uzun, hoş kokulu olması gibi belli başlı unsurlarla şiirlere konu olmuştur (Erdoğan Taş 2018: 117). Ancak beyitte şair, sevgilinin zülfüünün sarı renkli olduğunu ifade etmiş ve bu bakımdan sevgilinin zülfüüne buğday ağacı demiştir.

1.2.1.2. Teşbîh-i Gayr-i Hissî/Soyut Teşbîh (تشبیه غیر حسی)³

Teşbîhin her iki tarafının soyut olmasıdır (Humâyî 1391 hş.: 262; Değirmençay 2014: 139).

چو درمان است درد او دلم را
سزد گر درد بسیارم فرستد

Onun derdi gönlüm için derman gibidir, bana birçok dert gönderse de yaraşır.

(Nîşâbüri 1392 hş.: 104/2)

² Başka örnek beyitler için bkz: Attâr 1392 hş.: 118/3; 212/7; 317/2.

³ Başka örnek beyitler için bkz: Attâr 1392 hş.: 341/9; 345/7; 406/12.

Beyitte şair soyut bir kavram olan derdi yine soyut bir kavram olan dermana benzetmiştir. درد او (derd-i û) benzeyen, درمان (dermân) benzetilen ve چو (ço) benzetme edatıdır.

Şair sevgiliye kavuşma yolunda çekilen derdi gönül için derman olarak görmüş, sevgiliden kendine birçok dert gelse de âşık için uygun olduğunu söylemiştir. Her ne kadar âşık için aşk yolu tehlikeli de olsa âşık bu yolda başına gelecek bütün sıkıntılara katlanır. Aşk yolunda âşık için tek gıdanın gam olduğunu, aşkın eziyet ve sıkıntıyla büyüüp beslendiğini bilir ve çektiği eziyetler onun için sefa olur, aşkı artırır. Âşık, sevgilinin zulmüne, eziyetine katlanır çünkü âşık için çektiği dert ve sıkıntı yine sevgiliye duyduğu aşkın göstergesidir. Âşık ne kadar sıkıntı çekerse o kadar âşık demektir. Bu yüzden âşık, sevgiliye sabreder çünkü çektiği sıkıntıların devasının yine aşk olduğunu bilir ve asla şikâyet etmez, sevgili ise aşığına ettiği eziyetlerden ötürü zevk duyar ve aşığına bir an olsun acımaz. Sevgiliye göre bu âşıklığın sadakatının göstergesidir. Sevgili ıstırap çektirir; fakat maşuğun âşığına acı çektirmesi onunla ilgilendiğinin bir göstergesi olduğundan bu ıstırap âşığı mutlu eder.

راه عشق او که اکسیر بلاست
محو در محو و فنا اندر فناست

Belanın şifası olan onun aşk yolu, perişanlığın içinde perişanlık, yokluğun içinde yokluktur. (Nîşâbûrî 1392 hş.: 19/1)

Beyitte şair soyut bir kavram olan aşk yolunu, soyut bir kavram olan belanın şifasına benzetmiştir. راه عشق او (râh-i âşk-i û) benzeyen, اکسیر بلا (ikşir-i belâ) benzetilendir.

Şair sevgilinin aşk yolunu bela iksirine benzetmiş, aşkın bütün dertlerin dermanı olduğunu, aşkın âdetinin perişanlığın içinde perişanlık, yokluğun içinde yokluk olduğunu ifade etmiştir. Bu beyitte kastedilen ilâhî aşktır. Sıkıntıyla dolu olan aşk yolunda şifa yine aşktır. İlâhî aşk yoluna giren kişi yoklukta yok olur, fenâda fenâ olur. Kişinin Allah'ın zatında yok olması, Allah'a teslim olması olarak tabir edilen fenâ (Kara 1995: 333), kulun gerçek bir kul olduğunun göstergesidir.

1.2.1.3. Teşbih-i Mahsus be Ma'kûl (تشبيه محسوس به معقول)⁴

Teşbihin bir tarafının somut, diğer tarafının soyut olmasıdır (Humâyî 1391 hş.: 262; Değirmençay 2014: 139).

ای لب تو نگین خاتم عشق
روی تو آفتاب عالم عشق

Ey dudağın aşk yüzüğünün taşı, yüziün aşk âleminin güneşi olan (sevgili).

(Nîşâbûrî 1392 hş.: 280/1)

Şair sevgilinin güzellik unsurlarından olan, daha çok rengi ve kırmızılığı ile işlenen, âşık için hayat verici su olma özelliği taşıyan dudağı (Taş 2018: 293), aşk yüzüğünün taşına benzeterek Süleyman peygamberin yüzüğüne işaret etmiştir. Ayrıca beyazlığı, tazeliği, parlaklığı ve çekiciliği yönleriyle zikredilen ve şairlerin şiirlerinde bolca bahsedilen sevgilinin bir diğer güzellik unsurundan olan yüz (Taş 2018: 167-168) parlaklığından ötürü aşk âleminin güneşi olarak ifade edilmiş, sevgilinin yüzünün de aşk âleminde güneş gibi parlak olduğu söylenmiştir.

ای روی تو شمع پرده راز
در پرده دل غم تو دمساز

Ey yüzün sır perdesinin mumu, gönül perdesinde senin gamun arkadaş olan (sevgili).

(Nîşâbûrî 1392 hş.: 257/1)

⁴ Başka örnek beyitler için bkz: Attâr 1392 hş.: 25/8; 28/14; 31/12.

Beytin ilk mısraında şair, روى تو (rûy-i to) benzeyen ve somut olan kelimeyi yine benzetilen ve soyut olan شمع پرده راز (şem-i perde-yi râz) kelimelerini kullanarak teşbîh yapmıştır.

Beyitte sevgilinin güzellik unsurlarının başında gelen ve sevgilinin güzellik unsurlarını üzerinde barındıran, önceki beyitlerde de adından bolca bahsedilen yüz, sır perdesinin mumuna benzetilerek gayb âleminin sırlarına ışık tuttuğu ifade edilmiştir. Sevgilinin yüzünün ışığının aşığa yol gösteren bir kılavuz hükmünde olduğu, bir mum gibi cihanı aydınlatarak sırları açığa çıkardığı, Allah'ın nurunun tecelli ettiği yer olarak ifade edilmiştir.

1.2.1.4. Teşbîh-i Ma'kûl be Mahsus (تشبيه معقول به محسوس)⁵

Teşbîhin bir tarafının soyut, diğer tarafının somut olmasıdır (Humâyî 1391 hş.: 262; Değirmençay 2014: 139).

عشق جانان همچو شمع از قدم تا سر بسوخت
مرغ جان را نیز چون پروانه بال و پر بسوخت

Sevgilinin aşkı baştan ayağa beni mum gibi eritti, can kuşunun da kelebek gibi kolunu kanadını yaktı. (Nîşâbüri 1392 hş.: 11/1)

Birinci mısrada şair soyut bir kavram olan sevgilinin aşkını somut bir kavram olan muma benzetmiş, ikinci mısrada ise soyut bir kavram olan can kuşunu somut bir kavram olan kelebeğe benzetmiştir. Birinci mısrada عشق جانان (âşk-ı cânân) benzeyen, شمع (şem) benzetilen ve همچو (hemço) benzetme edatıdır. İkinci mısrada مرغ جان (morg-i cân) benzeyen, پروانه (pervâne) benzetilen, چون (çon) benzetme edatıdır. Ayrıca şair جان مرغ (morg-i cân) tamlamasıyla canı kuşa benzetmiş, izâfe-i teşbîhî sanatından faydalanmıştır.

Şair beyitte, sevgilinin aşkının kendisini baştan aşığa mum gibi erittiğini söyleyerek kelebek ve mum arasındaki aşka işaret etmiş, kendisinin aşktan dolayı mum gibi tamamen eridiğini söylemiştir. Can kuşu ifadesini kullanarak izâfe-i teşbîhî yoluyla canı kuşa benzetmiş, can kuşunun kolunun kanadının kelebek gibi yandığını ifade etmiştir.

تا عشق تو سوخت همچو عودم
یک ذره نماند از وجودم

Senin aşkın beni öd ağacı gibi yakınca, vücudumdan bir zerre bile kalmadı.

(Nîşâbüri 1392 hş.: 308/1)

Şair aşkı gönle düştüğünde var olan her şeyi yakıp yıkması yönüyle öd ağacına benzetmiştir. Öd ağacı yanışı, ateşte yanması ve güzel kokusu (Pala 2012: 464) münasebetiyle aşka benzetme olarak kullanılmış, aşkın düştüğü gönlü yakıp kavurması ve aşığa mutluluk vermesi yönüyle işlenmiştir. عشق تو (âşk-i to) benzeyen, عود (ûd) benzetilen ve همچو (hemço) benzetme edatıdır.

Beyitte şair sevgilinin aşkının, ateşte yakıldığı zaman güzel koku veren öd ağacı gibi kendisini yaktığını, bu yangından da vücudundan bir zerre dahi kalmadığını söylemiştir. Aşkın var olduğu gönlü yakıp talan etmesi, öd ağacının hızlı bir şekilde yanarak güzel koku yaymasına benzetilmiştir. Şaire göre aşk hem yakıp yok eden hem de aşığa sonsuz mutluluk veren bir duygudur.

1.2.2. Vehmî (Kuramsal) ve Hayâlî Teşbîh (تشبيه وهمی و خیالی)

1.2.2.1. Teşbîh-i Vehmî (تشبيه وهمی)⁶

⁵ Başka örnek beyitler için bkz: Nîşâbüri 1392 hş.: 148/5; 162/2; 216/1.

⁶ Başka örnek beyitler için bkz: Nîşâbüri 1392 hş.: 280/5.

Benzetilenin görünen bir varlık değil, şair veya yazarın hayal dünyasından ortaya çıkan hayâlî bir varlık olmasıdır (Humâyî 1391 hş.: 265; Değirmençay 2014: 140).

فرشته‌ای تو و دیوی سرشته در تو به هم
کهی فرشته طلب، گه بمانده دیو پرست

Sen meleksin ve şeytansın, sen bunlarla birlikte yoğrulmuşsun, bazen melek gibisin, bazen şeytana tapana benzersin. (Nîşâbü'rî 1392 hş.: 25/8)

Beytin ilk mısraında şair فرشته‌ای (firişteey), دیوی (dîvî) kelimelerini benzeyen olarak kullanmış, sevgiliye “sen meleksin”, “sen şeytansın” demiştir. İkinci mısra da ise فرشته طلب (firişte taleb), دیو پرست (dîv perest) kelimeleriyle “melek gibisin”, “şeytana taparsın” diyerek benzetilenleri hayali varlık olarak kullanmıştır.

Şair, sevgiliyi bütün güzelliklerin sahibi olduğu, aşığı aşk ateşiyle yakıp, bütün bedenini aşkla doldurduğu için melek tabiatlı olarak ifade etmiştir. Ayrıca sevgili, aşığın canına kastettiği, eziyet ve zulüm ettiği, gönlü taş gibi olduğu, aşığa asla yar olmadığı, söz verip sözünde durmadığı, merhametsiz olduğu için şeytana benzetilmiştir.

رو که در مملکت خویش سلیمانی تو
دیو نفست اگر از وسوسه در فرمان شد

Git; çünkü senin memleketinde bizzat Süleymân sensin, eğer vesveseden emir çıksa senin şeytan nefsendendir. (Nîşâbü'rî 1392 hş.: 172/10)

Beyitte şair دیو (dîv) ve نفس (nefs) kelimelerini yan yana kullanarak şeytan nefisli demiştir. Beyitte git çünkü kendi memleketinde Süleymân sensin diyerek Süleyman peygamberin kırk yıl süren büyük bir ihtişamla devlet yönetmesi (Pala 2012: 412) ve ülkenin sahibi olmasına işaret edilmiş, kuruntu, şeytan ve Süleymân arasındaki bağa gönderme yapılmıştır:

Süleymân peygamberin sadece abdest alırken çıkardığı ve yalnızca veziri ya da eşine teslim ettiği, kötü ruhları yakalayan ve iyi kötü ruhları kontrol etme özelliğine sahip, üzerinde İsm-i A'zam yazılı olan yüzüğü bir gün Süleyman peygamberin kılığına giren şeytan tarafından çalınır. Daha sonra Süleyman peygamber yüzüğünü istemeye gider ve insanlar tarafından sahtekârlıkla suçlanarak saraydan dışarı çıkarılır. Yüzüğü alan şeytan ise Süleymân peygamberin yerine geçer ve onun yerine çalışmaya başlar (Harman 2010: 61; Pala 2012: 411-412).

2.2.2. Teşbîh-i Hayâlî (تشبیه خیالی)

Benzetilenin somut iki nesneden oluşan hayâlî bir varlık olmasıdır (Humâyî 1391 hş.: 265; Değirmençay 2014: 41).

عشق جمال جانان دریای آتشین است

گر عاشقی بسوزی زیرا که راه این است

Eğer bir aşığı yakarsan sevgilinin yüzünün aşkı ateşli denizdir, çünkü kural budur. (Nîşâbü'rî 1392 hş.: 161/1)

Beyitte şair sevgilinin yüzünün aşkını ateşli denize benzetmiştir. عشق جمال جانان (âşk-i cemâl-i cânân) benzeyen, دریای آتشین (deryâ-yi âteşin) benzetilen ve somut iki kelimedenden oluşmuştur.

Şair yanmış bir âşık için sevgilinin yüzünün ateş renkli bir deniz olduğunu söylemiştir. Aşk ateşinin denizi dahi yaktığını ifade etmiş, âşığın her an aşk ateşiyle yandığını, aşk kuralının da yanmak olduğunu anlatmıştır. Âşık sevgilinin yüzünün aşkıyla yandığını söylemiş, yanmanın şiddetini ifade etmek için mübalağa olarak bir deniz dolusu ateş kavramını kullanmıştır.

2.2.3. Teşbih-i Müfret ve Mürekkeb (تسبيه مفرد و مرکب)

Teşbihin her iki tarafının yani benzeyen ve benzetilenin müfret (tekil) ve mürekkeb (bileşik) olmasıdır (Humâyî 1391 hş.: 266; Değirmençay 2014: 141).

2.2.3.1. Tekilin Tekile Benzetilmesi (تشبيه مفرد به مفرد)⁷

Teşbihin her iki tarafının tekil olmasıdır (Humâyî 1391 hş.: 266; Değirmençay 2014: 141).

کیست کز عشق لاله رخ تو
رخ چو لاله به خون خضاب نداشت

Senin lale gibi yanağının aşkından, lale gibi yüzü kanla boyamayan kimdir?

(Nişâbüri 1392 hş.: 81/12)

Beyitte şair sevgilinin yanağını kırmızı olması münasebetiyle laleye benzetmiştir. رخ (roh) kelimesi tekil ve benzeyen, لاله (lâle) kelimesi tekil ve benzetilendir.

Pek çok rengi olmasına rağmen şairlerin şiirlerinde kırmızı rengiyle zikredilen lale, sevgilinin yüzüne benzetme olarak kullanılmaktadır (Pala 2012: 284; Erdoğan Taş 2018: 183). Şair, sevgilinin yüzünü kırmızılığı yönüyle laleye benzetmiş, sevgilinin lale gibi kırmızı yanağına âşık olanın yüzünün sarı lale gibi sarardığını, sararmış yüzünün de kanla yani kırmızı gözyaşı ile boyandığını söylemiş, âşık olup bu durumda olmayanın var olup olmadığını sormuştur.

Âşık, aşk acısıyla, sevgilinin çektiği eziyet yüzünden sarı bir yüze sahiptir. Âşıklığın alameti olan bu sarı yüz aşığın aşkının ve çektiği eziyetin dışa yansımadır. Sevgili, aşığını bu şekilde tanır ve aşkıdan haberdar olur. Âşık ise bu durumdan bir an dahi şikâyet etmez. Sevgiliye kavuşmak için gece gündüz inler ve kanlı gözyaşı akıtır.

روی چون روز در نقاب میپوش
زلف شیرنگ تو نقاب بس است

Gündüz gibi yüzü peçeyle örtme, senin gece renkli zülfünün örtüsü çoktur.

(Nişâbüri 1392 hş.: 139/2)

Beyitte şair yüzü gündüze benzetmiştir. روی (rûy) tekil bir kelime ve benzeyen, روز (rûz) tekil bir kelime ve benzetilendir.

Şair sevgilinin yüzünün gündüz gibi olduğunu söyleyerek yüzün beyazlığını ve parlaklığını anlatmak istemiştir. Sevgilinin zülfünü ise gece renkli olduğunu söyleyerek zülfün siyahlığı ve karanlık olması bakımından geceye benzetmiş, sevgiliye senin siyah zülfünün örtüsü çoktur demiştir.

2.2.3.2. Bileşiğin Bileşiğe Benzetilmesi (تشبيه مرکب به مرکب)⁸

Teşbihin her iki tarafının bileşik olmasıdır (Humâyî 1391 hş.: 266; Değirmençay 2014: 141).

دل عطار نگر شیشه صفت
سنگ بر شیشه مینداز امشب

Cam şeklinde olan Attâr'ın gönlüne bak, taşı cama atma bu gece.

(Nişâbüri 1392 hş.: 7/12)

Beyitte şair Attâr'ın gönlünü kırılğanlık ve hassaslık bakımından cama benzetmiştir. دل عطار (dil-i Attâr) bileşik ve benzeyen, شیشه صفت (şişe sifet) bileşik ve benzetilendir.

⁷ Başka örnek beyitler için bkz: Nişâbüri 1392 hş.: 54/4; 60/11; 69/1.

⁸ Başka örnek beyitler için bkz: Nişâbüri 1392 hş.:176/3; 383/1; 432/3.

Gönül, çabuk kırılması yönüyle cama benzetilmektedir. Şair de Attâr'ın gönlünü kırılğanlık, şeffaflık ve hassas olma özelliğiyle cam şekline benzetmiş, sevgiliden de bu gece Attâr'ın cam gibi kırılğan olan gönlüne taş atmamasını, onu incitmemesini istemiştir. Sevgilinin hayaliyle mutlu olan, sevgiliden asla ümidini yitirmeyen, aşkın yağmasına uğramış, sevgilinin güzelliğiyle perişan olmuş aşkın gönlü cam gibi kırılğan ve hassastır (Pala 2012: 169). Âşık, perişan olmuş, cam gibi kırılğan ve şeffaf olan gönlünü sevgilinin taşla kırmamasını istemiştir.

جان عطار از پریشانی است همچون زلف تو
جمع کن بر روی خود جان پریشان مرا

Attâr'ın gönlü perişanlıktan senin zülfün gibidir, perişan canımızı kendi yüzünün üzerinde toplar. (Nişâbüri 1392 hş.: 3/7)

Beyitte şair, Attâr'ın gönlünü perişanlık bakımından sevgilinin zülfüne benzetmiş, sevgilinin aşkından perişan olmuş Attâr'ın gönlünü kendinde topla diyerek sevgiliden yardım istemiştir. جان عطار (cân-i Attâr) benzeyen, زلف تو (zolf-i to) benzetilen ve همچون (hemço) benzetme edatıdır.

Aşkın aşktan dolayı perişan olmuş gönlü sevgilinin dağınık ve perişan saçları gibi darmadağındır. Bu durumdan memnun olan ve bir an dahi şikâyet etmeyen âşık, perişan gönlünün tek dermanının yine sevgili olduğunu bilir ve onunla birlikte olarak perişanlığının biteceğini düşünür.

2.2.3.3. Teşbîh-i Mutlak (تشبيه مطلق)⁹

Benzeyen, benzetilen, benzetme edatı ve benzetme yönünden faydalanılarak yapılan benzetmelerdir. Bu teşbîhte şart bulunmaz (Humâyî 1391 hş.: 267; Değirmençay 2014: 142).

طیبدم ز غمت چو مرغ بسمل شب و روز می
چو به لب رسید جانم پس ازین دگر تو دانی

Senin gamundan Bismil kuşu gibi gece ve gündüz çırpınıyorum, canım ağzıma gelince bundan sonra artık sen bilirsin. (Nişâbüri 1392 hş.: 619/3)

Beyitte şair kendini aşktan dolayı Bismil kuşuna benzetmektedir. مرغ من benzeyen, مرغ بسمل (morg-i Bismil) benzetilen, چو (ço) benzetme edatı, ز غمت (zi gamet) benzetme yönüdür.

Şair beyitte sevgilinin gamından dolayı boğazı kesilerek can vermek üzere olan Bismil kuşu (Amîd 1389 hş.: 248) gibi çırpındığını, zor durumda olduğunu ve bu uğurda can vermekten başka çaresi olmadığını ifade ederek kendini Bismil kuşuna benzetmiş, sevgilinin uğrunda Bismil kuşu gibi can vermek üzere olduğunu, son nefesini verirken de artık yapılacak bir şey olmadığını ifade etmiştir.

همچو شمعی در فراق هر شبی
تا سحر عطار گریان خوشترست

Bir mum gibi senin ayrılığında her bir gece seher vaktine kadar ağlayan Attâr daha mutludur. (Nişâbüri 1392 hş.: 29/9)

Beyitte Attâr kendini muma benzetmiştir. عطار (Attâr) benzeyen, شمع (şem) benzetilen, همچو (hemço) benzetme edatı ve در فراق (der firâket) benzetme yönüdür.

Beyitte Attâr kendini muma benzeterek, sevgilinin aşkından her gece seher vaktine kadar mum gibi yavaş yavaş eridiğini ifade etmiştir. Beyitte mum ve Attâr'ın aşk acısı arasında bağlantı kurulmuş, mumum baştan ayağa doğru yanması, yanarak damlaların

⁹ Başka örnek beyitler için bkz: Nişâbüri 1392 hş.: 90/4; 253/17; 335/1.

içine doğru akması, Attâr'ın aşk acısıyla baştan ayağa yanması ve akıttığı gözyaşının içine akmasıyla benzerlik ilgisi kurulmuştur.

2.2.3.4. Teşbîh-i Meşrût veya Mukayyed (تشبیه مشروط یا مقید)¹⁰

Teşbîhte şartın olmasıdır (Humâyî 1391 hş.: 268; Değirmençay 2014: 143).

نداند کرد صاحب نفس کار هیچ صاحب
وگر گوید تو انم کرد ابلیس لعین باشد

Nefis sahibinin gönül sahibiyle hiçbir işi olamaz, eğer yapabilirim derse kovulmuş şeytandır. (Nişâbüri 1392 hş.: 158/10)

Beyitte şair şart anlamı veren گر (ger) kelimesini kullanarak şartlı teşbîh yapmıştır. Şair nefsine uyan insanın gönül ehliyle işinin olmayacağı, eğer işinin olabileceğini iddia ediyorsa da kovulmuş şeytan gibi gönül sahibini yoldan çıkarıp günaha meylettirmeye çalışacağını söylemiştir.

Nefis sahibi, nefsine düşkün insanın sadece çıkarı için yaşadığı, amacının kendi nefsinin peşinde gitmekten başka bir şey olmadığı, gönül sahibi ve gönlünde aşk olan kişinin ise onunla işi olmasının mümkün olmadığı ifade edilmiştir. Nefsine düşkün insan kovulmuş şeytan gibi vasıflandırılmış, insanları kötülüğe teşvik ederek, adaleti ve düzeni bozan, bütün kötülüklerin kaynağı olarak adlandırılan, ruhani bir varlık olan şeytanın gönül ehliyle işi olamayacağı anlatılmıştır.

اگر تو عاشقی معشوق دورست
وگر تو زاهدی مطلوب حورست

Eğer sen âşıkın maşuk uzaktır ve eğer sen zahitsen sevgili huridir.

(Nişâbüri 1392 hş.: 32/1)

Beyitte şair şart anlamı veren kelimeyi kullanmış, zahitsen sevgili huridir diyerek sevgiliyi huriye benzetmiştir. Şair âşıkın sevgili uzaktır diyerek sevgilinin ulaşılabilir olmadığını anlatmış, eğer zahitsen sevgili huridir diyerek de sevgilinin huri kadar güzel, ulaşılabilir ve eşsiz olduğunu ifade etmiştir.

Dünya malına itibar etmeyen, kendini ibadete adayan ve Allah yolunda çalışan kişi olarak tabir edilen zahid, beyitte her şeyden vazgeçerek kendini sadece aşka ve maşuka adayan âşık örneğidir.

2.2.3.5. Teşbîh-i Aks veya Maktûb (تشبیه عکس یا مقلوب)¹¹

Teşbîhin iki tarafının birbirine benzemesidir (Humâyî 1391 hş.: 269; Değirmençay 2014: 143).

قطره چون دریاست دریا قطره ای
بس چرا این کامل آن ابتر رسید

Damla deniz gibidir, deniz bir damla (gibidir), o halde neden bu tam, o eksik oldu.

(Nişâbüri 1392 hş.: 239/8)

Beyitte şair, قطره چون دریاست (katre çon deryâst), دریا قطره ای (deryâ katre ey) diyerek iki tarafı da birbirine benzetmiştir. Şair damlayı denize benzeterek denizin damlaların birleşerek oluştuğunu, denizinde bütün olarak düşünüldüğünde bir damlaya benzediğini söylemiştir. İkinci mısradan ise deniz tam ve mükemmellik, damla ise eksiklik ve tam olmama olarak ifade edilmiştir.

گرچه هم دریای عمان قطره ای است
قطره ای دریای عمان کی شود؟

¹⁰ Başka örnek beyitler için bkz: Nişâbüri 1392 hş.: 61/20; 105/7; 153/3.

¹¹ Başka örnek beyitler için bkz: Nişâbüri 1392 hş.: 158/3; 440/1; 440/4.

Her ne kadar Ummân denizi bir damlaysa, bir damla Ummân denizi nasıl olur?
(Nişâbûrî 1392 hş.: 215/7)

Beytin birinci mısraında Ummân denizini damlaya, damla da Ummân denizine benzetilmiştir.

Hem Hint okyanusu hem de ucu bucağı olmayan deniz anlamına gelen Ummân denizi beyitte bir damla olarak ifade edilmiş, damla da uçsuz bucaksız Ummân denizine benzetilmiştir. Şair önce Ummân denizinin bir damla olduğunu, bir damladan da Ummân denizi oluştuğunu söylemiştir.

2.2.3.6. Teşbîh-i Tafzîl (تشبيه تفضيل)¹²

Bir şeyi bir şeye benzettikten sonra benzeyeni benzetilenden üstün tutmaktır (Humâyî 1391 hş.: 268; Değirmençay 2014: 144).

گفتم لب اوست جان، خرد گفت
جان چیست مگو چه جای جان است

Can, onun dudağıdır dedim, akıl canda nedir, deme, canın manası mı var dedi.
(Nişâbûrî 1392 hş.: 47/2)

İlk beyitte şair, canı sevgilinin dudağına benzetmiştir. لب او (leb-i to) benzeyen, جان (cân) benzetilendir. İkinci beyitte ise sevgilinin dudağı olmadan canın bir manası olmadığını söylemiştir. Beyitte önce can dudağına benzetilmiş daha sonra da dudak candan üstün tutulmuştur.

Şair sevgilinin dudağını cana benzetmiş; daha sonra ise benzetilen olarak canı sevgilinin dudağının karşısında değersiz görerek küçümsemiştir. Sevgilinin güzellik unsurlarından olan ve aşğa can ve ömür bahşeden dudak, dokunulmaz ve erişilmez olması yönüyle cana benzetilmiştir.

ماهرویا آفتاب از شرم تو پنهان شود
گر ز رویت سایه بر خورشید رخشان بگذرد

Ey ay yüzlü eğer yüzünden gölge parlak güneşe düşerse, güneş senin utancından gizlenir.
(Nişâbûrî 1392 hş.:125/5)

Beyitte şair ilk olarak yüzü parlaklık bakımından aya benzetmiş, daha sonra ise yüzü güneşe benzeterek, parlak güneşin dahi yüzünün utancından ötürü gizlendiğini söylemiş, sevgilinin yüzünü güneşten de üstün tutmuştur.

Şair “ey ay yüzlü” diyerek sevgiliye seslenmiş, yüzü parlaklık bakımından aya benzetmiştir. Daha sonra sevgilinin ay gibi parlak yüzünden güneşe bir gölge düştüğünde güneşin utancından gizlendiğini ifade etmiştir.

2.2.3.7. Teşbîh-i Cem (تشبيه جمع)¹³

Bir şeyi birkaç şeye benzetmektir (Humâyî 1391 hş.: 269; Değirmençay 2014: 144).

گر برفگنی پرده از آن چهره زیبا
از چهره خورشید و مه آثار نماند

Eğer o güzel yüzden perdeyi atarsan, güneş ve ay gibi yüzden hiçbir eser kalmaz.
(Nişâbûrî 1392 hş.: 187/4)

Beyitte şair yüzü parlaklık bakımından güneş ve aya benzetmiştir. چهره (çehre) benzeyen, خورشید و مه (horşid ve meh) benzetilendir.

¹² Başka örnek beyitler için bkz: Nişâbûrî 1392 hş.: 9/3; 80/1; 118/1.

¹³ Başka örnek beyitler için bkz: Nişâbûrî 1392 hş.: 19/3; 20/3; 276/7.

Şair, sevgiliye güzel yüzünden peçeyi atarsa güneş ve ay gibi parlak yüzünden hiçbir eser kalmayacağını, parlaklığını ve gizemini kaybedip değerini yitireceğini söylemiş ve yüzünü açmaması gerektiğini söylemiştir.

آن ستم کز صنم کشید فرید
بیگمان آفت دل و دین است

Ferîd (Attâr) o cefayı sevgiliden dolayı çekti, şüphesiz (sevgili) gönlün ve dinin belasıdır. (Nişâbü'rî 1392 hş.: 20/10)

Bayitte şair sevgiliyi aşığa çektiği eziyet ve cefadan ötürü gönlün ve dinin cefasına benzetmiştir. صنم (sanem) benzeyen, آفت دل و دین (âfet-i dil ve dîn) benzetilendir.

Bayitte Attâr, sevgiliden ötürü cefa çektiğini söylemiş, sevgiliyi gönlün ve dinin cefası olarak tanımlamıştır. Gazelin önceki beyitlerinde Attâr sevgiliyi övmüş, onun yüzünün mükemmelliğinden, onu gören ruhun dünyayı gören göz olduğunu söylemiş, daha sonra ise bu şiirleri yazmasına vesile olan sevgilinin hem sevgisinden hem de cefasından bahsetmiştir.

2.2.3.8. Teşbih-i Muzmer (تشبیه مضمّر)¹⁴

Teşbihin açıkça yapılmaması; ancak okuyucunun dikkat ederek anlayabileceği teşbihtir (Değirmençay 2014: 145).

عطار را که از سخنش زنده گشت جان
معلوم شد که همدم عیسی نهاده‌اند

Sözü canı diriltten Attâr'ın, İsa'nın yakın arkadaşı olduğu anlaşıldı.

(Nişâbü'rî 1392 hş.: 189/9)

Bayitte Attâr'ın sözünün yani şiirinin, canı dirilttiği söylenmiş, Attâr'ın sözü dolaylı olarak İsa'nın ölüleri diriltten nefesine benzetilmiştir. Bu beyitte teşbih açıkça değil ancak dikkat edilince anlaşılmaktadır.

Şair İsrailoğulları'na son peygamber olarak gönderilen İsa peygamberin dokunduğu şeylere can vermesi ve nefesiyle ölüleri diriltmesi mucizesine (Harman 2000: 464; Köksal 2013: 307-337; Pala 2012: 235; Çağlayan 2018: 1080) işaret etmiş, Attâr'ın şiirinin de İsa'nın ölüleri diriltten nefesi gibi insanları dirilttiği ve bu yönüyle de İsa peygamberin yakın arkadaşı olabileceğini ifade etmiştir.

آن دهان نیست که تنگ شکر است
وان میان نیست که مویی دگر است

O, ağız değil aksine dar şekerdir ve o bel değil aksine bir başka kıldır.

(Nişâbü'rî 1392 hş.: 120/1)

Beytin ikinci mısraında şair ağız tatlılık bakımından şekerle benzetmiş ancak bunu direk değil dolaylı yolla sadece okuyucunun dikkat ederse anlayacağı şekilde yapmıştır, ikinci mısra da ise beli incelik bakımından kıla benzetmiştir.

Şair sevgilinin ağızını tatlılık bakımından şekerle benzetmiş; sevgilinin ağızının dar ve küçük olduğunu ifade etmiş, bu yüzden de ona sadece ağız demenin uygun olmayacağını dar bir şeker olduğunu söylemiştir. Ayrıca; sevgilinin belini de incelik bakımından kıla benzetmiş, sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan belin kıl kadar ince olduğunu, sevgilinin alımına alım kattığını bundan dolayı da ona sadece bel demenin uygun olmadığını söylemiştir.

2.2.3.9. Teşbih-i Tesviye (تشبیه تسویه)¹⁵

¹⁴ Başka örnek beyitler için bkz: Nişâbü'rî 1392 hş.: 11/2; 120/7; 160/5.

Birkaç şeyi bir şeye benzetmektir. Teşbîh-i cemin tersidir (Değirmençay 2014: 145).

تا که آن شمع جهان پرده برافکند از روی
بس دل و جان که چو پروانه نا پروا شد

O dünyanın mumu (sevgili) yüzden perdeyi atınca, birçok gönül ve can takatsiz kelebek gibi oldu. (Nîşâbü'rî 1392 hş.: 159/5)

Beytte şair, dünyanın mumu diyerek sevgiliyi kastetmiş, gönül ve canı ise takati olmayan kelebeğe benzetmiştir. Dil ve cân (dil ve cân) benzeyen, پروانه نا پروا (pervâne-yi nâ pervâ) benzetilen ve چو (ço) benzetme edatıdır.

Şair sevgiliyi ışık kaynağı olan ve karanlığı aydınlatan muma benzeterek sevgiliyi “dünyanın mumu” olarak adlandırmıştır. Dünyayı aydınlatan sevgilisinin yüzünden perdeyi attığında çoğu gönlün ve canın bu parlaklık ve güzellik karşısında kelebek gibi aciz kalacağını ifade etmiştir. Beyitte kelebek ve mum arasındaki aşka işaret edilmiş, sevgili mum, âşık ise kelebek olarak vasıflandırılmıştır.

2.2.3.10. Teşbîh-i Melfûf (تشبیه ملفوف)¹⁶

Birkaç benzeyen ve benzetileni zikrettikten sonra sırayla bütün benzeyen ve benzetilenleri getirmektir (Humâyî 1391 hş.: 270; Değirmençay 2014: 147).

زلف و رخت از شام و سحر باز ندانم
خال و لبت از مشک و شکر باز ندانم

Zülfünü ve yüzünü geceden ve seherden ayırt etmem, benini ve dudağını miskten ve şekerden ayırt etmem. (Nîşâbü'rî 1392 hş.: 330/1)

Birinci mısradaki şair zülfü geceye, yüzü sehere; ikinci mısradaki ise beni miske, dudağı şekere benzetmiştir. İlk mısradaki şair benzeyen olarak رخ و زلف (zolf ve roh) kelimelerini zikretmiş, daha sonra ise sırayla benzeyen olarak شام و سحر (şâm ve seher) kelimelerini getirmiştir. İkinci mısradaki ise benzeyen olarak لب و خال (hâl ve leb) kelimelerini kullanmış, daha sonra sırayla شکر و مشک (moşk ve şeker) kelimelerini kullanmıştır.

Şair sevgilinin zülfünü karalığı bakımından geceye, yüzünü ise aydınlık ve parlak olması bakımından seher vaktine benzetmiştir. Beni, güzel kokusu ve rengi bakımından miske, dudağı ise tatlı olması bakımından şekere benzetmiştir. Sevgilinin kıvrım kıvrım siyah saçları âşık için geceyi anımsatmaktadır. Seher vaktinin ise aydınlık ve parlak hali sevgilinin yüzü olarak tabir edilmektedir. Sevgilinin teninde bulunan küçük ve siyah renkli leke olarak ifade edilen ve sevgilinin güzellik merkezi olarak şiirlerde zikredilen ben, amber ve misk ile birlikte kullanılmaktadır. Beyitte ben, güzel kokusu ve rengi münasebetiyle miske benzetilmiştir. Sevgilinin dudağı ise tatlı olması bakımından şekere benzetilmiştir. Sevgilinin dudağının şeker kadar tatlı olduğu ifade edilmiştir.

هر که که شرح رویت عطار پیشه گیرد
کام و لبش ز معنی پر در و گوهر آید

Attâr senin yüzünü şerh etmeyi meslek edindiği her zaman, ağız ve dudağı mana bakımından inci ve mücevherle dolar. (Nîşâbü'rî 1392 hş.: 222/7)

Beytin ikinci mısraında şair, önce ağız ve dudak kelimesini zikretmiş daha sonra da sırayla inci ve mücevher kelimelerini getirerek ağız inciye, dudağı mücevhere benzetmiştir.

¹⁵ Başka örnek beyitler için bkz: Nîşâbü'rî 1392 hş.: 60/12; 85/3; 176/3.

¹⁶ Başka örnek beyitler için bkz: Nîşâbü'rî 1392 hş.: 25/8; 93/8; 230/3.

Beyitte Attâr'ın sevgilinin güzel yüzünü anlatmayı meslek edindiği; sevgilinin yüzünü tasvir etmek uğruna şiirler yazdığı ifade edilmektedir. Attâr'ın ağzının ve dudağının inci ve mücevherle dolu olduğunu, sevgiliyi vafederken ağzından inciler ve mücevherler saçtığını ifade edilmiştir. Ayrıca beyitte Attâr'ın sözü inci ve mücevhere benzetilmiştir.

2.2.3.11. Teşbih-i Mefrûk (تشبيه مفروق)¹⁷

Birkaç benzeyen ve benzetilen getirdikten sonra her benzetilene benzeyenin yanına getirmektir (Humâyî 1391 hş.: 270; Değirmençay 2014: 148).

روی تو و زلف تو که آیت دین است و کفر
رهبر عطار گشت رهزن عطار شد

Dinin ve küfrün alameti olan senin yüzün ve zülfün, Attâr'ın rehberi oldu, Attâr'ın yol keseni oldu. (Nişâbüürî 1392 hş.: 162/11)

Beytin ilk mısraında önce benzeyen olarak yüz ve zülf kelimeleri kullanılmış, daha sonra benzetilen olarak din ve küfür kelimeleri getirilmiştir.

Şair sevgilinin yüzünü ve zülfünü dinin ve küfrün alameti olarak zikretmiş, yüzün ve zülfün Attâr'a hem rehber hem de engel olduğu ifade edilmiştir. Şair yüzü Allah'ın nurunun yansıması olarak gördüğünden onu dinin alameti olarak adlandırmış, zülfü ise uzunluğu ve siyahlığıyla aşığın kalbini çalan, onu avlayan bir tuzak olarak gördüğünden zülfü küfre benzetmiş, insanları doğru yoldan çıkarıp dinden uzaklaştıran bir engel olarak görmüştür.

ما به عهد حسن تو ترک دل و جان گفته ایم
با رخ و زلف تو شرح کفر و ایمان گفته ایم

Biz senin güzelliğinin anlaşmasıyla dili ve canı terk etmişiz, senin yüzün ve zülfünle küfrü ve imanı şerh etmişiz. (Nişâbüürî 1392 hş.: 351/1)

Beyitte şair, sevgilinin güzelliği yüzünden gönülden ve candan vazgeçtiğini söylemiş, yüzü ve zülfü küfür ve imana benzetmiştir. زلف و رخ benzeyen, ایمان و کفر benzetilendir.

Şair, sevgilinin güzelliğiyle anlaşma yaparak gönlünden ve canından vazgeçtiğini ve tamamen kendini sevgiliye ve onun güzelliğine adadığını ifade etmiştir. Sevgilinin yüzü ve zülfü sayesinde hem imana geldiğini hem de küfre yöneldiğini söyleyerek yüzü küfre, zülfü ise imana benzetmiştir. Sevgilinin güzellik unsurlarının başında gelen ve güzellik unsurlarını üzerinde barındıran yüz, aşığı yolundan çevirerek dünya ve ahiretten uzaklaştırdığı için küfre benzetilmiştir. Sevgilinin karanlık, uzun ve aşığın gönlünü avlayan saçları ise aşığın maşuğuna ulaşmasına yardımcı olan bir güzellik unsuru olarak imana benzetilmiştir.

2.2.3.12. Teşbih-i Kinâye (تشبيه کنایه)¹⁸

Benzetme edatı olmadan benzeyeni benzetilenin yerine kullanmaktır (Değirmençay 2014: 148).

عقل مست لعل جان افزای توست
دل غلام نرگس رعناى توست

Senin cana can katan la'linden ötürü akıl sarhoştur, gönül senin güzel nergisinin kölesidir. (Nişâbüürî 1392 hş.: 61/1)

¹⁷ Başka örnek beyitler için bkz: Nişâbüürî 1392 hş.: 75/3; 90/1; 118/1.

¹⁸ Başka örnek beyitler için bkz: Nişâbüürî 1392 hş.: 23/10; 130/3; 26/1.

Birinci mısırada şair yalnızca لعل (la'l) kelimesiyle benzeyeni benzetenin yerine kullanmıştır. İkinci mısırada da yine نرگس (nergis) kelimesiyle benzeyeni benzetilenin yerine kullanmıştır.

Beyitte, kırmızı renkli ve değerli taşlardan olan, rengi vasıtasıyla sevgilinin dudağı için benzeyen olarak kullanılan ve sevgilinin güzellik unsurlarından olan la'l (Erdoğan Taş 2018: 307) kullanılmış, sevgilinin dudağına kırmızı olmasından ötürü la'l denilmiştir. Sevgilinin la'l gibi kırmızı dudağından ötürü aklın dahi sarhoş olup kendinden geçtiğinden bahsedilmiştir. Şair ikinci mısırada gönlün sevgilinin güzel nergisinin kölesi olduğunu söylemiş, gözü şeklinden ötürü nergise benzetmiştir. Sevgili, merhamet, sevgi ve zalimlik barındıran gözleri büyüklüğü, çekiciliği, nazlı ve cilveli olması, büyüleyici olması gibi birçok özelliğiyle aşığı kendine çeken güzellik unsurlarındandır (Erdoğan Taş 2018: 45).

تا نرگس مست تو بدیدم
از نرگس مست تو شدم مست

Senin mahmur nergisini gördüğümde, mahmur nergisinden mest oldum.

(Nişâbü'rî 1392 hş.: 43/3)

Beytin iki mısraında şair نرگس (nergis) kelimesini kullanarak sadece benzeyeni zikrederek gözü kastetmiştir.

Şair önceki beyitte olduğu gibi nergis kelimesini kullanarak sevgilinin gözünü kastetmiş, sevgilinin sarhoş nergis gözünü görünce mest olup kendinden geçtiğini söylemiştir.

2.2.3.13. İzâfe-i Teşbîhî (اضافه تشبیهی)¹⁹

Benzeyen ve benzetilenin birbirine tamlama yapıldığı teşbîhtir (Değirmençay 2014: 149).

سرخى لب لعلت سرسبزی جان دارد
سودای سر زلفت صفرای سر انگیزد

La'l (gibi) dudağının kırmızılığı cana tazelik verir, zülfünün ucunun sevdası kişinin sarılığına sebep olur.

(Nişâbü'rî 1392 hş.:152/4)

Şair beyitte dudağı la'le benzetmiştir. لب (leb) benzeyen, لعل (la'l) benzetilendir. Benzetme edatı ve benzetme yönü olmadan لب لعل (leb-i la'l) kelimeleri yan yana kullanılarak tamlama yapmıştır.

Şair kırmızı rengi ve tatlılığı ile âşık için hayat bahşeden bir güzellik unsuru olan sevgilinin dudağını, kırmızılık bakımından la'l taşına benzetmiş, sevgilinin la'l dudağının aşığın canına neşe ve canlılık kattığını ifade etmiştir. Sevgilinin zülfünün ucunun sevdasının dahi aşığın yüzünün sararmasına sebep olduğunu söylemiş, çok kara, simsiyah anlamına gelen sevda (Pala 2012: 401) kelimesini zülüfle aynı yerde zikrederek zülfün siyah rengini vurgulamıştır. Âşık, sevgilinin zülfünün tuzağına düşmüş, onun sevdası için de kendinden geçerek sararıp solmuştur.

وی کمال آفتاب روی تو
تا ابد فارغ ز هر نقصان که هست

Ey güneş gibi yüzünün mükemmelliği sonsuza dek var olan her eksiklikten uzak olan.

(Nişâbü'rî 1392 hş.: 61/2)

Beyitte şair, آفتاب روی (âftâb rûy) kelimesini kullanarak benzetileni benzeyene tamlama yapmış, benzetme edatı ve benzetme yönü olmadan benzetme yapmıştır.

¹⁹ Başka örnek beyitler için bkz: Nişâbü'rî 1392 hş.: 23/5; 230/3; 423/1.

Şair, sevgilinin yüzünü parlaklığı en güzel şekilde açıklayan güneşe benzetmiş, sevgilinin yüzünün güneş gibi parlak ve mükemmel olduğunu söylemiştir. Şaire göre sevgilinin güneş gibi yüzü sonsuza dek var olacak ve bütün eksikliklerden uzak, mükemmel bir güzelliğe sahiptir.

Sonuç

Edebi sanatların alt başlıklarından olan beyan ilminin konuları arasında yer alan teşbih sanatı, divan şairlerinin şiirlerinde bolca yer almıştır. Attâr'ın gazellerinde de teşbih sanatı sıkça yer almıştır. Attâr'ın 6540 beyit, 503 gazelden oluşan divanı incelenmiş, beyitlerdeki teşbih sanatları tespit edilmiş, seçilen bazı beyitlerde teşbih sanatı açıklanmıştır. Daha sonra teşbihin çeşitleri örnek beyitler getirilerek açıklanmış ve gerekli yerlerde şerhler yapılmıştır. Toplamda teşbih ve teşbihin; teşbih-i hissî ve gayr-i hissî, Teşbih-i mahsus be ma'kûl, Teşbih-i ma'kûl be mahsus, Vehmî (kuramsal) ve hayâlî teşbih, Teşbih-i müfret ve mürekkebe, Teşbih-i mutlak, Teşbih-i meşrûte veya mukayyed, Teşbih-i aks veya maktûb, Teşbih-i tafzîl, Teşbih-i cem, Teşbih-i muzmer, Teşbih-i tesviye, Teşbih-i melfuf, Teşbih-i mefrûk, Teşbih-i kinâye, İzâfe-i teşbihî çeşitlerine konu başlıkları olarak yer verilmiştir. Başlıkların yanındaki dipnotta şairin divanında yer alan gazellerdeki ilgili benzer örneklerin sayfa ve beyit numarası verilmiştir. Toplamda teşbih sanatına ait on dokuz konu başlığı koyulmuş, otuz sekiz beytin şerhi yapılmış, elli bir örnek de dipnot şeklinde verilmiştir.

Kaynakça

- Amîd, Hasan (1389 hş.). *Ferheng-i Amîd*. Tahran: İntişârât-i Emîr Kebîr.
- Attâr, Muhammed b. İbrâhîm (1392 hş.). *Dîvân-i Attâr-i Nîşâbûrî*, (haz. Mehdî-yi Medâyini ve Mihran-i Efşâri). Tahran: Neşr-i Çerh.
- Çağlayan Esen, Pelin Seval (2018). Fars Şiirinde Mitolojik Kuşlar: Humâ ve Sîmurg (Anka). *Karaman Uluslararası I. Dil ve Edebiyat Kongresi*, 07-09 Kasım 2018, Karaman: Aybil Yayınevi, 586-603.
- Çağlayan Esen, Pelin Seval (2019). Fahreddîn-i Irâkî Divanı'nda Peygamberler. *II. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*, 31 Ocak-2 Şubat, Nevşehir, 1069-1086.
- Çağlayan, Pelin ve Veyis Değirmençay (2017). Elif Efendi ve Farsça Şiirlerinde Aşk, Âşık. *Current Research of Social Science*, 3 (1), 28-34.
- Değirmençay, Veyis (2014). *Fünûn-i Belâgat ve Sınâât-i Edebî*. Ankara: Aktif Yayınevi.
- Durmuş, İsmail (2011). Teşbih. *İslam Ansiklopedisi*, C. XL, İstanbul: TDV Yayınları.
- Erdem, Gamze (2014). *Hâfız-ı Şirâzî'nin Gazellerinde Teşbih Sanatı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Erdoğan Taş, Mehtap (2018). *Güzellik Unsurlarıyla Divan Şiirinde Sevgili*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Gür, Süleyman (2014). Kâdî Beyzâvî Tefsirinde Teşbih Sanatı. *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3, 153-182.
- Harman, Ömer Faruk (2000). İ.İ. *İslam Ansiklopedisi*, C. XXII, İstanbul: TDV Yayınları.
- Harman, Ömer Faruk (2010). Süleyman. *İslam Ansiklopedisi*, C. XXXVIII, İstanbul: TDV Yayınları.
- Humâyî, Celâleddîn (1391 hş.). *Fünûn-i Belâgat ve Sınâ'ât-i Edebî*. Tahran: Neşr-i Homâ.

- Kara, Mustafa (1995). Fenâ. *İslam Ansiklopedisi*, C. XII, İstanbul: TDV Yayınları.
- Kopuz Çetinkaya, Fatma (2015). Ferîdüddîn Attâr ve Bir Gazelinin İncelenmesi. *Current Research of Social Science*, 1 (2), 27-34.
- Köksal, M. Asım (2013). *Peygamberler Tarihi I-II*. Ankara: TDV Yayınları.
- Levend, Agâh Sırrı (2017). *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Meftumlar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Pala, İskender (2012). *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Safâ, Zebihullâh (1386 hş.). *Târih-i Edebiyyat der İran (I-VIII)*. Tahran: İntişârât-i Firdovs.
- Semerkandî, Devletşâh (1338 hş.). *Tezkiretü 'ş-şuarâ*, (haz. Muhammed-i Remezanî). Tahran: İntişârât-i Firdovs.
- Şahinoğlu, M. Nazif (1991). Attâr, Ferîdüddîn. *İslam Ansiklopedisi*, C. IV, İstanbul: TDV Yayınları.
- Uludağ, Süleyman (2012). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Yıldırım, Nimet (2012). *İran Mitolojisi*. İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Yıldırım, Nimet (2017). *Fars Mitolojisi Sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

